

Mantenir la llengua: de la consciència a la conducta, passant pels recursos

FERRAN SUAY I LERMA

Societat Valenciana de Psicologia

L'Oriol va nàixer en un poble de la Catalunya central, però treballa i viu a Barcelona. Al matí esmorza en un bar on, com que el cambrer és sud-americà, ell demana les consumicions en castellà. A la feina té una companya que, tot i ser d'origen murcià, ha viscut tota la vida a Catalunya; amb ella, però, l'Oriol també hi parla en castellà, perquè assumeix que li resulta més còmode (a ella). Tanmateix, l'Oriol no se sent obertament avergonyit d'ésser català, ni en renega. De fet, parla català amb la seua família i amb els amics, compra llibres i revistes en català, i quan s'ha d'adreçar a algú pel carrer, sol fer-ho en català. Això sí, si li responen en castellà, ell canvia amablement de llengua, i quan li sembla que l'interlocutor té aspecte de nouvingut, fa servir el castellà.

Tot i que aquestes descripcions són inventades, probablement hi ha molta gent que es pot reconèixer en la conducta de l'Oriol. Com ell, no són anticatalans. Molts, fins i tot, es definirien com a catalanistes. Senzillament, adopten una conducta lingüística que els sociolingüistes anomenen «norma de convergència al castellà». No cal dir que les conseqüències de l'aplicació d'aquesta norma apunten directament contra la línia de flotació del català, perquè en fan inútil tant l'ús com el coneixement. Aquesta norma de subordinació del català també afecta, però, i molt negativament, el benestar individual, perquè atempta contra una necessitat bàsica com és l'expressió desacomplexada de la identitat. La cosa que resulta més curiosa –absurda!– és la quantitat de gent que renuncia alegrement a exercir el seu dret d'expressar-se en la seua llengua i, sistemàticament, es plega a la dels seus interlocutors. Sembla que més del 70% de la població catalanoparlant exhibeix habitualment aquesta conducta de subordinació, i l'aplica de manera més o menys automàtica.

La perspectiva psicològica

Deixant de banda aquells que estan –obertament o encoberta– a favor de l'extermini del català, molts catalanoparlants accepten amb tota normalitat que no poden exercir el dret de viure íntegrament en la seua llengua, com sí que pot fer-ho un ciutadà castellanoparlant, no ja en el seu territori lingüístic, sinó també en el nostre. És a dir, que una persona de Conca o de Còrdova, no tan sols té més drets lingüístics a casa seua, sinó que també en té més que qualsevol catalanoparlant, fins i tot quan s'està a Catalunya, al País Valencià o a les Illes. Mentre aquestes persones poden viure les vint-i-quatre hores del dia en castellà, i anar pertot arreu sense canviar de llengua (i això inclou anar al cine

o al teatre i tractar amb tota mena d'organismes públics i privats), la major part dels catalanoparlants canvien de llengua en el moment en què l'interlocutor els respon en castellà. Uns altres potser ho fan només en determinades situacions; però, pràcticament, tothom ho fa en un moment o altre, cada dia. Això dibuixa una realitat social de profundes desigualtats entre els contribuents de l'Estat espanyol, en funció de quin siga el seu origen i quina la seua llengua.

El que volem abordar ara, però, no és una anàlisi sociològica d'aquesta situació, sinó una altra de caire psicològic, és a dir, centrada en l'anàlisi de la conducta individual. Des d'aquest punt de vista, l'hàbit de girar al castellà, que tècnicament anomenem *submissió lingüística*, és, senzillament, una conducta apresada. I l'hem apresada com aprenem pràcticament tot allò que fem: d'una banda, per imitació (tal com fem tots els primats, incloent-hi els humans), i de l'altra, per condicionament, és a dir, experimentant en carn pròpia les conseqüències d'expressar-nos en una o altra llengua. Tot això vindrà després embolcallat i arrodonit pel conjunt de discursos, arguments i justificacions que el nostre cervell, a diferència del dels altres primats, és capaç de produir, i que contribuiran a fixar l'aprenentatge i a generalitzar-lo a noves situacions. Així, molts catalanoparlants, tot i haver après a casa la seua llengua amb una certa normalitat, han vist com els seus pares en feien servir una altra quan s'adreçaven a determinades persones. Quan han anat creixent, han continuat observant com les persones que els podien servir de models (mestres, artistes, cantants, esportistes, polítics...) feien això mateix. A part d'això, pràcticament tots els catalanoparlants ens hem trobat alguna vegada en una situació incòmoda o conflictiva, pel fet d'haver-nos expressat en català, i, d'una manera o altra, hem rebut un càstig per haver-ho fet. Per acabar-ho d'adobar, un conjunt de prejudicis bastant generalitzats sostenen idees com ara que «parlar en català és de mala educació» o que «en castellà és més modern, més cosmopolita o més integrador», que contribueixen en gran mesura a bastir i sustentar l'artificiositat de valors socials i creences que, no tan sols manté la discriminació, sinó que, més encara, sovint la invisibilitza, fent passar bou per bèstia grossa, és a dir, presentant com a *normal* allò que és profundament anòmal i indesitjable.

Aquestes són algunes de les variables que els psicòlegs analitzem a l'hora d'estudiar el fenomen de la submissió lingüística.

¿És només consciència lingüística, el que ens cal?

De vegades, aquesta submissió va acompanyada d'un discurs de supeditació nacional, que inclou l'acceptació d'una inferioritat de la nostra cultura respecte de l'espanyola o la francesa (i, per tant, de nosaltres respecte d'aquestes altres). No sempre, però, és així. La submissió també és habitual entre persones amb un cert grau de consciència nacional, que no desitgen la substitució lingüística ni la justifiquen. I tanmateix, tot sovint canvien a la llengua imposada, senzillament perquè han après a fer-ho així, i perquè creuen que se sentiran incòmodes si no ho fan.

Tots els qui hem pensat en el problema de la substitució lingüística hem arribat, en un moment o altre, a la conclusió que és imprescindible que les persones catalanoparlants assolesquen un cert grau de consciència lingüística. I segurament això és cert; però també sabem que amb això no n'hi ha prou, perquè hem vist com gent amb una gran consciència lingüística poden practicar regularment la submissió. Aquesta presa de consciència és, sens dubte, necessària perquè les persones que practiquen la defecció lingüística deixen de fer-ho i passen a proposar-se exercir de catalanoparlants; sembla

insuficient, però, perquè aquests parlants conscients deixen de sentir-se incòmodes quan s'expressen en català davant de persones no catalanoparlants.

Per a entendre a quina actitud aspirem, n'hi ha prou de pensar en alguna persona castellanoparlant que, de ben segur, tots coneixem: si ho vol, parlarà castellà tothora, amb independència de quina llengua utilitzi el seu interlocutor, i sense donar mostres de cap enganyament o incomoditat, ni pensar-hi, de sentir-se incorrecta o maleducada pel fet d'expressar-se en la seua llengua. I encara més, això ho fa amb total independència de si viu al seu poble o al centre d'Igualada. Doncs això mateix, ni més ni menys, és allò a què podem aspirar els catalanoparlants; això sí, només quan som al nostre territori. Les lleis, en principi, ens en reconeixen el dret. El que falta ara és que nosaltres mateixos ens el reconeguem, i, fonamentalment, que passem a exercir-lo amb desimboltura i comoditat.

De la consciència a la conducta

Per tal de canviar aquest procés en el nivell individual, podem analitzar la conducta de submissió lingüística i mirar d'establir les condicions necessàries per a modificar-la. No se'ns escapa que no és aquest l'únic nivell decisiu, i que, a l'hora de provocar canvis importants, les accions de caràcter social, legal i institucional seran imprescindibles. No pretenem pas «treure la qüestió de la llengua de l'àmbit públic i portar-la a l'àmbit privat» (Berrio 2004). I tanmateix, com a psicòlegs, ens interessa l'àmbit de la conducta individual, i és ací on podem fer les nostres aportacions específiques. Finalment, són els parlants individuals els qui s'enfronten a cada situació comunicativa, i els qui seleccionen la llengua que hi faran servir. Per tant, qualsevol intent d'augmentar la presència social del català haurà d'abordar la tasca d'aconseguir que els catalanoparlants s'expressen en la seua llengua, també quan el seu interlocutor no ho fa, configurant així el seu *espai lingüístic personal*. Sabem que aquest concepte és una contradicció en si mateix, perquè la llengua és (també) un instrument per a comunicar-se amb els altres, i, per tant, l'espai que defineix no pot ésser personal, sinó interpersonal. De fet, en una comunitat sociolingüísticament normal, els parlants individuals no tenen cap necessitat de definir un *espai personal*, perquè l'espai de la llengua ja està definit socialment, legalment i institucionalment. És en la nostra societat, històricament anormalitzada, on l'espai *normal* està ocupat per la llengua imposada. Així, cada catalanoparlant es veu obligat a fer un esforç personal suplementari, si és que pretén utilitzar la seua llengua, perquè, per defecte, serà l'altra la que serà considerada llengua vehicular.

Hi ha qui, en aquestes condicions, opta per resoldre el problema renunciant a l'ús normal de la seua llengua (defecció), mentre que uns altres s'estimen més enfrontar-se al malestar sense abandonar-la (fidelitat). Cal dir, però, que els primers tampoc no queden lliures de malestar. La defecció és, en si mateixa, una conducta de submissió, i és difícil de creure que algú que se sotmet sistemàticament als seus interlocutors siga capaç de mantenir intacta la seua autoestima. Tot i que el conjunt de prejudicis i creences a què ja ens hem referit («canviar de llengua és un gest de cortesia»; «no s'ha de ser radical o tancat, el castellà és una llengua neutra», etc.) els ajuda a acceptar la seua submissió, la seua incomoditat es manifesta ben clarament quan algú altre adopta una actitud insubmissa i manté la llengua en presència de persones no catalanoparlants. Tot sovint, en aquestes ocasions, són els catalanoparlants submisos els primers que expressen el malestar; i és freqüent que siguin més bel·ligerants (en contra de la seua pròpia llengua) que no els mateixos parlants de la llengua dominant.

D'altra banda, les persones que opten per la fidelitat s'enfronten a dificultats evidents. D'entrada, han de compensar el pes de l'educació rebuda, i dels esmentats prejudicis i creences, per tal d'*atrevir-se* a fer servir la seua llengua regularment. A més, molt freqüentment, veuen qüestionada la seua actitud per part dels interlocutors, des del clàssic (i encara ben viu a la Franja o al País Valencià) «¡Haga el favor de hablarme en cristiano!» fins a l'aparentment més amable «Per què no parlem en espanyol, i així ho entenem tots?».

Un enfocament complementari del de la consciència lingüística per a resoldre aquesta situació és el que se centra en els recursos que els parlants posseeixen per a fer front a les situacions en què es troben regularment. La idea central és que és possible d'incrementar la visibilitat social del català intervenint no solament sobre les actituds sinó també sobre les aptituds dels parlants individuals. Si aquests es doten de més recursos eficaços, seran capaços de sentir-se bé quan s'expressen en la seua llengua i, per tant, la faran servir més sovint. I és això, l'ús despreocupat i natural de la llengua, el que pot convidar altres persones a sumar-s'hi. Per contra, mentre expressar-se en català siga sistemàticament sinònim de lluitar, discutir o sentir-se incòmode, es fa difícil de creure que hi haja molta gent interessada a sumar-s'hi.

Potser caldria recordar que també les persones que mantenen la llengua obtenen algunes recompenses, fonamentalment relacionades amb l'autosatisfacció, que no estan a l'abast dels qui practiquen la submissió. Molts dels manuals d'autoajuda que proliferen en el mercat editorial insisteixen en el fet que una actitud assertiva resulta essencial per a assolir un nivell acceptable de benestar personal. I la conducta de mantenir la pròpia llengua és, en essència, una actitud assertiva que, a més a més, ens proporciona l'oportunitat de sentir que, d'una manera consistent i quotidiana, estem fent alguna cosa pel nostre país i, en conseqüència, per nosaltres mateixos.

És per això que l'*espai lingüístic personal* és un concepte per a situacions d'excepció, com les que vivim a hores d'ara al nostre territori. Per bé que, en bona part del nostre país, el dret d'expressar-nos en català ens és reconegut per les lleis, fer-lo efectiu implica enfrontar-se a múltiples situacions de conflicte de distintes intensitats, que solen provocar-nos sensacions de malestar, que van des de la simple incomoditat fins a la irritació, la frustració i la fatiga vital. I són aquestes sensacions desagradables les que abonen el camí de la baixa autoestima i dificulten, en el nivell individual, l'assoliment de la normalitat lingüística.

Així, doncs, definir el nostre *espai lingüístic personal* és una reivindicació de l'autoestima, una actitud assertiva que implica ésser capaços d'elegir quina conducta lingüística mantindrem sense experimentar malestar i sense sotmetre'ns automàticament a la llengua de l'interlocutor. I aquest objectiu només pot assolir-se si, a més d'estar-hi ideològicament a favor, ens dotem dels recursos conductuals que ens permeten no únicament d'expressar-nos en català, sinó també sentir-nos bé quan ho fem. Resumidament podem dir que es tracta de recursos de diversos tipus (cognitius, de comunicació, de control emocional...), que poden aprendre's en unes poques hores i que, una vegada apresos, continuen desenvolupant-se i generant-ne de nous a mesura que els anem aplicant dia a dia.

Això no hauria de ser pas tan difícil. Després de tot, es tracta d'assolir simplement, per a nosaltres, un estat de normalitat de què ja gaudeix, per exemple, qualsevol ciutadà de Terol o de Sevilla: el dret efectiu i inqüestionat de parlar en la seua llengua, sense entrebancs ni preocupacions afegides. ◆